

על מפעלה המדעי של דבורה דימנט

עמנואל טוב

פרופ' דבורה דימנט זכויות רבות לה בהליכותיה במחקר, בהיותה חובקת תחומי מחקר מגוונים. בימים אלה, כשהחברה והאוניברסיטאות רוצות בפעילות אינטר-דיסציפלינרית, ראוי לשים לב לחוקרים שהם עצמם כאלה. פרופ' דימנט שולטת בתחומי מחקר ובספרויות הרחוקים זה מזה ומקרכת אותם זה לזה.

הקורא את הביוגרפיה המדעית של דבורה אינו יכול שלא להעריך את הקלות שבה היא עוברת מתחום לתחום, ואת הקלות שבה היא לומדת נושאים חדשים. דבורה היא דוגמה חיה לחוקר שאינו מפסיק ללמוד בכל גיל ובכל מעמד. היא רוכשת תמיד כלים חדשים ולומדת נושאים חדשים, החל בפילוסופיה יהודית וקבלה, עבור לכל מגילות קומראן וכלה בלימוד שפות דוגמת געז.

דבורה החלה את לימודיה האקדמיים באוניברסיטה העברית בירושלים בתחום הרחוק מעיסוקה הנוכחי – פילוסופיה יהודית וקבלה. את עבודת המחקר לתואר השני כתבה בהדרכת פרופ' גרשום שלום, על נתן העזתי, נביאו של שבתאי צבי (עבודה זו לא פורסמה).

תחת השפעת קסמו האישי ולמדנותו של פרופ' דוד פלוסר (דבורה למדה אצלו את שיעוריה הראשונים על ספרות היחד) עשתה תפנית חדה בלימודי התואר השלישי אל הספרות היהודית מן העולם העתיק. הבנותיו המעמיקות בספרות קומראן, במאמרי חז"ל ובכתבי הנצרות השפיעו על דבורה בקביעת הנושאים למחקרה, ומאז הקיפה את חקר המגילות מכל הכיוונים.

בסוף שנות השישים החלה דבורה להתעניין בכתיבת פירושים לכמה מגילות, ובתחום זה היא עוסקת עד עצם היום הזה. הניסיון הראשון – כתיבת פירוש למגילה החיצונית לבראשית כנושא לעבודת מחקר לתואר השלישי – לא צלח, ולא מפאת קשיים מדעיים. במהלך כתיבת המחקר ראה אור פירושו המקיף של ג'וזף פיצמאיר על מגילה זו. פרסום זה עצר את כתיבת הפירוש שלה, ובמקומו כתבה דבורה עבודת דוקטור שבה נוצלו מקצת ההכנות לנושא המקורי. עבודת המחקר שכתבה לבסוף, "מלאכים שחטאו במגילות מדבר יהודה ובספרים החיצוניים הקרובים להן" (1974), לא פורסמה בשלמותה, אך חלקים ממנה פורסמו בכמה מאמרים שנתפרסמו בכמה שונות. כזה הוא למשל מאמר משנת 1994 בספר היובל לכבוד פרופ' שרה הלר-וילנסקי שעסק בנושא קרוב, "בני שמים – תורת המלאכים בספר היובלים לאור כתבי עדת קומראן" (28). היבטים נוספים של ספר חנוך שנחקר אף הוא בעבודת

הדוקטור הוסיפו להעסיק את דבורה בפרסומים שונים (6, 9, 11, 12, 47, 51).¹ שני מאמרים בסדרה זו (6, 47) מתארים את הפרקים ו-יא בספר חנוך כחיבור פְּרִבְיָלִי, ביטוי שהרבו להשתמש בו אחרי גילוי מגילות קומראן. פרקים אלה דומים מאוד ל"ספר נוח" (1Q19) מקומראן, שתוכנו היה כנראה קרוב למקור המשוער בחנוך ו-יא. במחקרים אחרים (42, 60) נדרשה דימנט לספר נוח שוב, הפעם באופן מקיף יותר ("נח בספרות היהודית הקדומה"). במחקר חשוב ומכונן (68) קושרת דימנט לראשונה שלושה חיבורים כיתיים יחדיו – סרך היחד, מגילת ההודיות ומגילת המלחמה. דימנט רואה קשר בין תולדות העריכה והמסירה של שלושת החיבורים הללו. טענתה הבסיסית היא כי שלושת העותקים של חיבורים אלה שימשו העותקים הרשמיים, המקוריים (או כמעט מקוריים) והעתיקים ביותר של חיבורים אלה. החיבורים הללו נמצאו במערה 1, ודימנט משערת שהקטעים של אותם חיבורים שנמצאו במערה 4 משקפים עיבודים מאוחרים, ולפעמים קיצורים של החיבורים ממערה 1. נראה שהמגילות שנמצאו במערה 4 שימשו עותקים אישיים של אנשי היחד. העיון בתולדות העריכה המשוערת של העותקים ממערות 1 ו-4 עוזר לנו להבין את התפתחות הדעות בכת.

העיסוק במגילות קומראן פנים רבות לו. למשל, יש מי שמתמחה בסוגה ספרותית מסוימת, כגון הספרות האפוקליפטית, ההלכה או הספרות הקלנדרית. פרופ' דימנט עסקה ברוב הסוגות הספרותיות המיוצגות בקורפוס הקומראני, וכן עסקה בהשוואה למקורות חיצוניים. בשורה מרשימה של מחקרים משנת 1979 ואילך היא הקיפה את רוב ההיבטים של ספרות זו, והוציאה לאור טקסטים חדשים. העיון שלה בספרות קומראן אינו נפרד מהעיסוק בספרים החיצוניים, אלה המיוצגים בקורפוס הקומראני ואלה שאינם מיוצגים בו. לפי תפיסתה ההתמקדות במגילות ובספרים החיצוניים מחייבת שליטה ברוב לשונות הספרות החיצונית, דהיינו ארמית, סורית, יוונית, לטינית וגעז. לדידה ספרות קומראן והספרים החיצוניים מייצגים מגוון היבטים של ספרות בית שני, אם כי דימנט ממשיכה להשתמש במונחים הלועזיים המקובלים לתיאור עיקר הספרות היהודית מימי בית שני שהייתה ידועה לפני תגליות קומראן, ו-Apocrypha ו-Pseudepigrapha. מינוח זה משתקף במאמר משנת 2006 המכונה "Old Testament Pseudepigrapha at Qumran" (58). כאן סוקרת דימנט את כל הפרגמנטים שנמצאו בקומראן ושאפשר לשייכם לקבוצות ה-Apocrypha וה-Pseudepigrapha. חלקם משתייכים לספרים חיצוניים שהיו ידועים לפני תגליות קומראן, ואחרים ניתנים לשייך לאותן קטגוריות של ה-Apocrypha וה-Pseudepigrapha מבחינת אופיים הספרותי. סקירה זאת מבהירה את יחסי הגומלין בין הקורפוס של קומראן לקורפוסים שהיו ידועים לפניו. דימנט מודעת לאי-ההתאמה של המונחים Apocrypha ו-Pseudepigrapha ובכל

1. המספרים בסוגריים מפנים לרשימת הפרסומים של דבורה דימנט.

זאת מוסיפה להשתמש בהם, כפי שעשה ונדרקאם, שהקדיש מחקר לנושא דומה באוסף של צ'רלסוורת, שבו הופיע מאמרה של דימנט.²

דימנט כתבה מחקרים על היבטים אחרים של הספרות החיצונית, כגון המחקר על הצוואה כדגם ספרותי (10). מחקר 17 דן בהרחבה בשימוש במקרא ובפרשנות המקרא בספרים החיצוניים. מאמר זה, כמו מחקר 16 הקודם לו, מראה את דרך עבודתה של דימנט באיסוף הנתונים ועיבודם: בתחילה היא איתרה את כל הכתובים הרלוונטיים בספרות החיצונית ומיינה אותם, ופיתחה שיטה של דגמי שימוש בכתובים המקראיים, החל באזכור מפורש של כתובים מקראיים, עבור להפניה לאישים ומאורעות מן המקרא, וכלה ברמזים לכתובים מן המקרא. היא מראה איך סוגים שונים של הפניות משמשים בספרים בעלי אופי שונה לצרכים מגוונים – רטוריים, פרשניים ואחרים. ניכר שהיא עבדה באופן דומה בחקירתה את תכולת המגילות בכל אחת מן המערות (36) ובמיון מגילות קומראן הארמיות (69). במחקר אחרון זה מגישה המחברת לקוראים מיון ראשון של הקטעים הארמיים שבהם מצאה שישה מוקדי עניין: המבול והאבות (בעיקר), חזונות, אגדות וסיפורי חזר, אסטרונומיה ומאגיה ושונות.

העיסוק הפילולוגי בטקסטים אלה וכן העבודה במפעל המקרא של האוניברסיטה העברית הניבו כמה וכמה מחקרים טקסטואליים על תרגום השבעים והתרגומים הארמיים (4, 5, 8, 16, 26). עם כניסתה למפעל המקרא החלה דבורה לעבוד בדרגה הגבוהה ביותר של ניתוח נתונים, כשהיא עובדת לצד פרופ' משה גושן-גוטשטיין המנוח בעריכת האפרט של התרגומים העתיקים (120).

התמקדותה בספרות קומראן מניבה שורה ארוכה של מחקרים מעמיקים על טקסטים יחידים, דוגמת המחקר על 4QFlorilegium (15).³ המחקרים המפורטים ביותר נכתבו על החיבור המכונה "אפוקריפון של יהושע" (49, 53), והם מציעים לקורא פירוש מפורט של התעודה על פרשנות המקרא שבה. במחקר 49, המוקדש לאפוקריפון זה, מציעה המחברת לא להסתפק בחלוקת המגילות לטקסטים כיתתיים ולא כיתתיים אלא להוסיף קבוצת ביניים – חיבורים כיתתיים למחצה. בקבוצה זאת כוללת המחברת את האפוקריפון של יהושע, את מגילת המקדש ואת ספר היובלים.⁴ האפוקריפון של יהושע, טוענת דימנט, כולל רעיונות של בני היחוד ומשקף את הלוח שלהם, אך אינו משתמש במינוח כיתתי.

התעניינותה רבת השנים בספר דניאל קשורה קשר הדוק בעיסוקה בספרות היחד,

2. J. VanderKam, "The Apocrypha and Pseudepigrapha at Qumran", in J. H. Charlesworth (ed.), *The Bible and the Dead Sea Scrolls*, Volume Two: *The Dead Sea Scrolls and the Qumran Community*, Waco, Texas 2006, pp. 469–491

3. ראו את הפרטים 7, 23, 24, 33, 35, 39, 48, 50, 55, 57, 61, 63.

4. ראו עמ' 106–107 בחיבור 49.

ורבורה מתכוונת לכתוב לו פירוש. בינתיים פרסמה מחקרים אחדים על ספר זה (27), (37). מחקר 27 מאיר את נבואת שבעים השבועות של דניאל ט 24–27 לא רק לאור שיטת הפשר, אלא גם לאור הלוח של אנשי קומראן ושל ספר היובלים. אחד מהישגיה הבולטים של פרופ' דימנט הוא כתיבת סקירות על ספרות קומראן (13, 36, 44). הסקירה הראשונה (13) פורסמה בשנת 1984 בסדרת Compendia Rerum Judaicarum. על פני 70 עמודים מתארת דימנט בפרוטרוט את כל הסרכים, הפשרים והחיבורים האסכטולוגיים, השיריים, הליטורגיים וההלכתיים. אציין כי תחת הכותרת "ספרות כיתתית" היא מכנסת חיבורים שאינם כיתתיים, כגון מגילת הנחשת ו"ירושלים החדשה". בסקירה אחרת וחשובה לא פחות מונה דימנט את כל המגילות הכיתתיות והלא כיתתיות (36) מתוך ניסיון לעמוד על הקשר ביניהן. דימנט היא הראשונה שניסתה לשרטט את יחסי הכוחות בין המגילות הכיתתיות למגילות הלא כיתתיות, הכלולות ברשימות מפורטות המחולקות לפי מערות (1995). בקווים כלליים רשימה זאת תקפה עד היום. אחת ממטרות המחקר הזה היא להראות את האחדות הפנימית של הקורפוס הקומראני אף שהוא מפוזר על פני כמה מערות. בין היתר מראה דימנט שבכל המערות מופיעים אותם סוגי מגילות בפרופורציות דומות (מגילות מקראיות ולא מקראיות ומגילות נוספות). כמו כן, בכל מערה נמצאה לפחות מגילה אחת המצויה גם במערה 4, המערה המרכזית המחזיקה את האוסף המרכזי.

בסקירות בעברית, באנגלית ובצרפתית סקרה דימנט את חקר המגילות במשך הדורות ואת כל מה שנוגע לכת היחד ולארכאולוגיה של המקום (38, 43, 54). בחיבורים אחרים היא דנה בהשקפותיה הדתיות של עדת היחד. דיון ראשון מסוג זה מסונף לסקירה על ספרות קומראן (13). במאמרים אחרים נדרשה דימנט להשקפת הדואליזם (40), לתפישת הזמן (59) ותחיית המתים (46), ולכוחות הרשע הפועלים נגד ישראל (56).

גולת הכותרת של עבודתה המדעית היא הוצאה לאור של טקסטים חדשים מקומראן (4Q385–390), פרסומם הארעי בכמה מחקרים⁵ ופרסומם הסופי בכרך מרשים שראה אור בהוצאת Oxford University Press בשנת 2001. עבודה על טקסטים שטרם פורסמו מחייבת גישות מחקר ומיומנויות השונות מהגישות הדרושות לחקירות אחרות. כאן החוקר ממיין עשרות פרגמנטים ומפענח את תוכנם. בראש וראשונה נתקל החוקר בקשיים פיזיים: כתב יד קשה לפענוח, השחרה של העורות, השתמרות חלקית ביותר של היצירה, ועוד. במקרה שלנו מדובר ביצירות ספרות פסידו-נבואית, יצירות שהיו terra incognita בעת גילויין. על החוקר המפרסם אותן להחליט את כל ההחלטות הבסיסיות – מה אופיין הספרותי, כמה

5. פריטים 18, 19, 24, 25, 29, 32, 41, 45, 52. פריט 46 דן בתחיית המתים באחרית הימים לאור פסטי Pseudo-Ezekiel. פריט 27 דן בנבואת דניאל בפרק ט 24–27 לאור 4Q390.

עותקים של היצירה נשתמרו ואיך הם קשורים זה לזה – וכל זאת על סמך קטעים ספורים בלבד. דבורה השתלטה על הטכניקות הללו על הצד הטוב ביותר, תחילה עם ג'ון סטראנגל, העורך הכללי של צוות החוקרים הבינלאומי בשנות השמונים, ואחר כך לבדה. עבודתה של דבורה על טקסטים אלה הניבה תריסר מחקרים טרומיים, ואת המהדורה הסופית עצמה – כרך 30 בסדרה היוקרתית *Discoveries in the Judaean Desert*. מהדורה זאת תשמש את הדורות הבאים של החוקרים.⁶

כרך 30 מעשיר באופן מהותי את ידיעותינו על חיבורים פרשניים שנכתבו מסביב למקרא (parabiblical texts), ובמקרה זה מסביב לשני ספרי נביאים, וחוקרי המגילות חייבים תודה על כך לפרופ' דימנט. דבורה כינתה את שני החיבורים Pseudo-Ezekiel ו-Apocryphon of Jeremiah. ההבדל במינוח נובע מזה שהחיבור על יחזקאל ("המיוחס ליחזקאל") מנסה לחקות את הסגנון של ספר יחזקאל, והחיבור השני נסב על ספר ירמיה ומרבה לצטט מתוכו ומתוך ספר דברים. לחיבור על ספר יחזקאל אין זיקה לספרות עדת קומראן, ואילו לחיבור על ספר ירמיה מגלה דימנט את עקבות המינוח הכיתתי. הפרסום כולל תעתיק מדויק של תוכן הקטעים, שחזורים של חלקים שלא נשתמרו ושחזור הקשר שבין הקטעים. שחזורים אלה נתמכים על ידי לוחות של צילומים המציגים את הקטעים ואת הקשר המשוער ביניהם. במהדורה תרגומים לאנגלית של הקטעים, דברי מבוא לסוגה הספרותית ולחיבורים, פירוש מפורט לכל המילים בטקסטים, וקונקורדנציה. פרופ' דימנט טוענת כי מדובר בשני חיבורים מקוטעים, כל אחד מהם נשתמר בעותקים אחדים, והם מתבססים על הספרים יחזקאל וירמיה כל אחד באופן אחר. קטעים אלה השתמרו השתמרות מזערית בלבד, והעבודה עליהם מסמלת יותר ממגילות קומראן האחרות את המגבלות בידיעותינו על אופי החיבורים בשלמותם, על תוכנם ועל מספר העותקים של כל חיבור וחיבור. ואכן, דבורה נאלצה לשנות את דעתה על מספר החיבורים והעותקים פעמים אחדות, היא העבירה פרגמנטים מעותק אחד למשנהו ושינתה את דעתה על תוכנם המשוער של החיבורים. דבורה עצמה שינתה דעתה פעמים אחדות, ולא ייפלא אם חוקרים אחרים יחזיקו בדעות אחרות. יש הסבורים כי יש לחזור לדעה המקורית – שהפרגמנטים של דבורה משקפים חיבור אחד ולא שני חיבורים נפרדים.⁷ בהערכת הפרגמנטים הללו הנסתר עולה על הגלוי במידה רבה מאוד: אין אנו יודעים אם נשתמרו 20% מן החיבורים המקוריים או שמא 5% בלבד, והיכן יש למקם כל קטע וקטע. הקטעים הללו מסמלים יותר מקטעים אחרים את הדימוי, שחוקרי קומראן עסוקים בהרכבת תשבץ מבלי לדעת כמה חלקים מתוך התשבץ נשתמרו ומבלי יכולת להיעזר בתמונה כלשהי. אי-

6. *Qumran Cave 4.XXI: Parabiblical Texts, Part 4: Pseudo-Prophetic Texts* (DJD 30), Oxford 2001

7. ראו הדעות שהביעו M. Brady, *Prophetic Traditions at Qumran: A Study of*

הוודאות באשר לאופיים של הקטעים ושל היצירה רבה מאוד, ולפעמים מחכה החוקר לרגע של אמת. זכורה לי היטב שיחת הטלפון שבה הודיעה דבורה בהתלהבות רבה שהיא הבינה סוף סוף את פרטי התשבץ, ומרגע שאורו עיניה ראתה גם את האור בקצה המנהרה.

פרופ' דימנט ערכה לא מעט ספרים (87–96). מי שמסר לה כתב יד לפרסום יודע שהמחבר תמיד נבנה מהערותיה. הדבר אמור במיוחד על כתב העת "מגילות", שהיא עורכת עם פרופ' מ' בר-אשר, בהתלהבות ובשום שכל. חוש הביקורת ניכר גם בביקורות הספרים הרבות שכתבה (97–119).

בסקירה זו לא אוכל לסקור מחקרים שטרם הופיעו, אבל מתוך קריאת הביוגרפיה של פרופ' דימנט אני למד שהיא מתכננת פרויקטים רבים: מהדורה עברית של כל המגילות הלא מקראיות (עם ד' פרי), פירוש למגילות קומראן הלא כיתתיות (בתמיכת הקרן הלאומית למדע), כתיבת מחקר על המסורות על האבות במגילות קומראן (עם ר' קראץ), מחקר על תפישת הזמן בקומראן (עם פ' שמידט), עריכת ספר על תולדות המחקר על מגילות קומראן (עם א' שטוידל), וכתיבת פירושים לספרי דניאל, טוביה וחנוך א-לו. וכמובן היא מוסיפה לערוך את הסדרה "מגילות".

פרופ' דימנט היא פילולוגית בחסד עליון. היא "חורשת" את הטקסטים ומוציאה מהם כל מה שיש בהם, לא פחות אבל גם לא יותר. כתביה יעידו על תשומת לב לפרטים הקטנים ביותר, וגם לקווים תאולוגיים ופרשניים. היא ידענית מובהקת של ספרות קומראן, ועם הופעת כל טקסט חדש היא מפנימה אותו ומצרפת אותו למאגר הידיעות שלה. יש לה יכולת ניתוח נפלאה. גם עשייתה הכללית כעורכת חדשות וגם עשייתה במדע מבטאות יכולת עיונית גבוהה.

4Q383–391, Unpublished Dissertation, University of Notre Dame 2001; idem, "Biblical Interpretation in the 'Pseudo-Ezekiel' Fragments (4Q383–391) from Cave Four", in M. Henze (ed.), *Biblical Interpretation at Qumran*, Grand Rapids, Mich. 2005, pp. 99–109; B. G. Wright III, *DSD* 9 (2002), pp. 249–254